

Ç1. Sarayshyk'ta bulunan kil testi üzerinde Orta Asya-Türkçe yazıları

Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç

Çev. Mariana BUDU¹

Öz

Bu makale, Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç'in 1913 yılında Sankt-Petersburg'da *Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества*, dergisinde yayımladığı “Среднеазиатско-турецкія надписи на глиняномъ кувшинѣ изъ Сарайчика” (s. 38-47) adlı makalesinin Türkçe “Sarayshyk'te Bulunan Kil Testi Üzerinde Orta Asya-Türkçe Yazıları” Türkçe çevirisidir.

Anahtar kelimeler: Sarayshyk, testi, A. N. Samoyloviç, Orta Asya-Türk edebiyat dili, Eski Türkçe

Central Asian-Turkish inscriptions on the clay pot found at Sarayshyk

Abstract

This article is a Turkish translation of the article “Central Asian-Turkish Inscriptions on the Clay Pot Found at Sarayshyk” published by Aleksandr Nikolayeviç Samoylovich, in 1913, in the journal *Notes of the Eastern Department of the Imperial Russian Archaeological Society*, 1913 in Saint-Petersburg.

Keywords: Sarayshyk, pot, A. N. Samoylovich, Central Asian-Turkish literary language, Old Turkish

I

1909 yılında, Ural Kazak ordusunun atamanı General N. Dubasov tarafından Sarayshyk (Eski Sarayshyk Kalesi) köyünde bulunan yazılı kırık bir kil testi ile ilgili bazı açıklamalar resimleriyle birlikte Rus İmparatorluk Arkeoloji Derneğinin Doğu Bölümü'ne gönderilmiştir. Kırık kil testi hakkındaki bu açıklamaları ve resimleri, askerî mimarî mühendisi I. Zheleznov yapmıştır. 16 Ağustos 1910 yılında, General N. Dubasov tarafından, Rus İmparatorluk Arkeoloji Derneği'nin Doğu Bölümü'ne gönderilen mektupta: “Kil testi üzerindeki yazılar, yerel Moğollar tarafından çözülememiştir. Ancak, bu yazılar kil testinin menşei ve mülkiyeti hakkında önemli bilgiler içerebileceği ...” bilgisi yer almaktaydı ve kil testinin üzerindeki yazıların okunmasını istenmiştir. General N. Dubasov tarafından 12 Mayıs 1911 tarihli ikinci bir mektupta, kil testinin üzerindeki yazıların fotoğrafları (4 adet) ve süslemelerin fotoğrafı (1 adet) gönderilmiştir. Günümüzde, Sarayshyk köyünde bulunan yazılı kırık kil testi², bulunamamış alt kısmının bir parçası dışında, onarılmış halde Ural Askeri Müzesi'nde sergilenmektedir.

Doğu Bölümü'nden gelen teklif üzerine, Sarayshyk'ta bulunan kil testinin üzerindeki yazılar tarafımdan okundu, aşağıda orijinal metnin transkripsiyonu ve Rusça çevirisi yapılmıştır. Çalışmada “ön söz” yerine mektuplarla gelen bilgiler aktarılmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü (İstanbul, Türkiye), mariana.budu@istanbul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9000-4029 [Çeviri, Kayıt tarihi: 20.12.2022-kabul tarihi: 20.02.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1253026]

² General N. Dubasov ve I. Zheleznov'un yazılarında “vazo” şeklinde geçen ifade “testi” sözcüğüyle değiştirilmiştir.

“1909 yılında, Sarayshyk köyünde (Eski adıyla Saraycık Kalesi) toprağın 4,26 metre derinliğinde 24 parçaya ayrılmış bir kil testi bulunmuştur. Kil testinin görünümü ve ölçüleri hakkında bk. Resim 1 (ölçüleri em ile gösterilmiştir).

“Kil testinin ilgi çekme sebeplerinden biri, üzerinde bulunan ve Moğollar tarafından okunamamış yazılardır.”

“Yazılar ve süslemeler, kil testi fırınlanmadan önce, sert bir aletle resmedilmiştir.”

“Kil testinin üzerindeki beyitler, birinci beyit (bk. Resim 2) ve ikinci beyit (bk. Resim 3), testinin üst dar kısmı boyunca kulplardan birine karşı yazılmıştır. Üçüncü beyit de (bk. Resim 4), diklemesine yazılmıştır. Vinyet, (bk. Resim 1) aynı kulpun yanındaki geniş kısma resmedilmiştir. Kil testinin diğer tarafında ikinci kulp mevcuttur.”

“Kil testinin üzerinde bundan başka yazılar veya süslemeler bulunmamaktadır. Tahminimiz kil testinin eksik parçaların üzerinde de yazı bulunmadığı yönündedir.”

“Kil testinin üst ve orta süslemeleri (bk. Resim 2, 3, 4) ve testinin alt kısmında bulunan sekiz paralel çizgi, metal tarakla yapılmıştır.”

“Testi yapımında kullanılan kil, önceden çok iyi işlenmiş ve fırınlanmıştır. Kilde kum parçacıklarına rastlanmamıştır. Kil, iyi işlenmiş ve yoğun ısıda fırınlanmıştır. Testiye vurduğunuzda açıkça bir metal sesi duyulmaktadır. Ancak, metal çekiç ile çok sert vurduğunuzda büyük parçadan küçük parçacıklar dökülmektedir.”

“Kil testinin rengi açık sarı, bazı yerlerde beyazımsıdır. Renge bakıldığında, Ural Kazak ordusunun sınırları içinde yer alan iyi ve kaliteli kilin fırınlanması sonucu elde edilebilen bir renk olduğu, fakat mükemmel işçilik ve yazılara bakıldığında, bu vazounun yapılışının bulunduğu mahalde (yani Sarayshyk'ta) olmadığı anlaşılmaktadır.”

II

Kil testinin üzerine yazılmış beyitlerin, Türkistan-Türk edebî diline ait olduğu ve çok iyi derecede korunduğu gözlenmektedir. Talik yazıyla yazılmış beyitler harekesiz, çok güzel bir yazı olmasa da okunaklıdır. Hareke, bazı yerlerde konmamış bazı yerlerde ise fazladan konmuştur. Bazı metinlerde de kullanıldığı gibi³, “s” harfin altında üç nokta konmuştur. “Vav” harfi (bir istisna dışında) “ı” ve “j” (beş örnekten ikisi) harfleriyle bitişik yazılmıştır. “R” harflerinin altında, muhtemelen “j” harfinden ayırt edebilmek için, bir nokta konmuştur. Kelime sonunda “y” harfinin altında iki nokta konmuştur. Taklit edilmiş Arap-Fars mütekârip vezniyle yazılmış ilk beyit testinin üst kısmında yer almaktadır. Testinin mistik amacı anlatan beyitleri ise Türk hece ölçüsüyle yazılmış ve testinin ortasında yer almaktadır.

Beyit:

کیشی کورکی یوز اول بو یوز کورکی کوز

بوواوز (؟) کورکی تیل اول بو تیل کورکی سوز

³ Bk. 16. yüzyıla ait Muhammed Salih'in *Şeybani-name* metni.

Kiři körki yüz ol, bu yüz körki köz (İnsanın güzelliği yüzdür, yüzün güzelliği gözlerdir)
Boyz(?)⁴ körki til ol, bu til körki söz (Boğazın(?) güzelliği dildir, dilin güzelliği sözdür)

Beyit:

تقى كورك كيشكا بيليك هم هنر

بولوغ قيلغو جان ى بيليك ليك كا ار

Taka körk kişiğa bilik⁵ hem hüner (Dahi insanın güzelliği bilgi ve hüner)
Yulug kılgu cannı biliklikka⁶ er (İnsan bilgi için canını kurban etmeli)

Şiir (bk. Resim 4)

بو كوب نونك ايجيندا

ياش قوبار بولور

Bu kupnuñ içinde

Yaş koyar bolur (Bu kabın içine göz yaşı akıtılır (Korş, 1910, s. 161)⁷)

III

Kil testinin üzerindeki beyitlerin yazılış tarihi ve testinin yapılaş tarihinin aynı olmayabileceğini önceden belirtmek isteriz. Beyitlerin dili hakkında birkaç söz:

11. yüzyılda Balasagun doğumlu şair Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* eserine aşına olanlar, Sarayshyk'ta bulunan testinin üzerine yazılan beyitlerle hem biçim ve ölçü hem de içerik (didaktik) bakımından benzerliği hemen fark edecektir. Ayrıca, V. V. Barthold kil testinin ilk beytine yakın bir beyti *Kutadgu Bilig*'de tespit etmeyi başarmıştır.

Ukuş körki til ol, bu til körki söz
Kiři körki yüz ol, bu yüz körki köz

Kelime diziliş bakımından, kil testi üzerindeki beyit ve *Kutadgu Bilig*'deki beyit benzerlik göstermektedir. Sonraki beyit *Kutadgu Bilig*'de şu şekilde geçmektedir:

Tılı birle yalnuğ sözi sözleyür⁸, ([İnsan] sözlerini dille söyler)
Sözi yakşı bolsa, yüzi savlımur. (Eğer hoş söz söylerse yüzü güzelleşir.)

⁴ Bu kelime *bu auz, uz (bu bogaz?)* şeklinde okumak imkânsızdır. (Radloff, 1887, s.3).

⁵ ç.n. bilig.

⁶ ç.n. biliglikke.

⁷ Bk. Azeri şarkısı, birinci beyit; ayr. bk. Koltsova, Hristiyan Şenliği şiirinde:

Tahta kapılar

Açıldı

Atlarla, kazıklarla

Misafirler girdiler...

Bu şiirler arasındaki benzerlik tesadüf olabilir, fakat karşılaştırma amacıyla bakınız 15. yüzyıla ait Tezkeretü'l-Evliya

Tercümesi (Tezkereh-i Evlia, manuscrit ouigour, reproduit par l'heliogravure typographique. Paris, 1980, s. 177/17):

ol kupnin üstünde

bir tahta durur

⁸ ç.n. sözlenür.

Eğer okunuş doğruysa kil testi üzerindeki “boyuz” kelimesi, *Kutadgu Bilig*'de “ukuş” kelimesi yerine kullanılmıştır. Bu kelimenin yazılışının “boguz- بوغوز” şeklinde olması beklenirdi, fakat “g” harfinin düşmesi veya “y” harfine dönüşmesi yaşayan bazı Türk lehçelerinde (Azerbaycan, Kuman) görülmektedir. Bu olay 14. yüzyılda, hatta daha da erken görülmeye başlanmıştır (Radloff, 1887, s.72,75; Melioranskiy, 1900, 4).

İkinci beyitte “hüner” kelimesine rastlamaktayız. *Kutadgu Bilig*'de ise “hüner” kelimesine (iki yer dışında) rastlanmaz. Bunun yerine Eski Türkçe “erdem” kelimesi geçer. *Kutadgu Bilig*'de ön söz kısmında (7/4, Kahire metni, 3, nesir) “erdem”⁹ anlamına “hüner” kelimesinin de Yusuf tarafından yazılmadığı, bu bölümün daha sonra (100-200 yıl) ilave edildiği tahmin edilmektedir (Radloff, 1820, I.).¹⁰ Böylece, kil testi üzerindeki beyitlerin daha yakın bir dönemde yazıldığı sonucuna varılabilir.

Buna karşılık ikinci beyitte yer alan ve “kurban” anlamına gelen “yulug-يولوغ” kelimesine bakıldığında bu kelimenin 14. yüzyıldan önce edebî dilde artık kullanılmadığı bilinmektedir. Bu durumda da, kil testi üzerindeki yazıların *Kutadgu Bilig*'den önce yazılmış olabileceği sonucuna varılabilir. Fakat, Radloff'un *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy* [*Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi*] çalışmasının daha tam olarak geliştirilmediği de göz önünde bulundurularak bu veya şu kelime hakkında sonuca varabilmenin şimdilik doğru olmadığı düşünülür.¹¹ “Yuluk” veya “yuluk” kelimeleri, Velyaminov-Zernov'un Slovar Çagataysko-Turetskiy [*Abuşka Lugatı*] çalışması ve Süleyman Buharalı'nın *Lügat-i Çağatayi ve Türki-i Osmani* sözlüğünde ya da 13. yüzyıla ait Houtsma'nın *Ein Türkisch-Arabisches Glossar Nach der Leidener* [*Kıpçakça Arapça Sözlük*]'ünde rastlanmamıştır. Fakat, Pavet de Courteille bu kelimeyi Velyaminov-Zernov'un *Kırım Yurtına ve Ol Taraflara Dair Bolgan Yarılgar ve Hatlar* [*Kırım Hanlığı Tarihine Yönelik Kaynaklar*] çalışmasından derlemiş ve “ifade, kefare” anlamları yerine “monque, defaut” yani “eksik, kusur” gibi yanlış anlam vermiştir.¹²

Melioranskiy'nın *Arab Filolog o Turetskom Yazıke* [Arap Filoloğu Türk Dili Hakkında] çalışmasında 0119 ve 85. sayfasında “yuluk” kelimesi “kefare” anlamında kullanılmıştır.

L. Budagov'un *Sravnitelniy Slovar Tyuretsko-Tatarskih Nareçiy* [Türkçe-Tatarca Karşılaştırmalı Sözlük]'ünde Çağatayca kökenli “yulug” kelimesi için kaynakça gösterilmemiştir. Kırım-Tatar kökenli “yulu” kelimesi için Velyaminov-Zernov'un “Manzumeler” çalışması kaynakça olarak gösterilmiştir.

“Saltug yulug” ifadesine “satın alma” anlamında, V. Radloff'un *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy* [*Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi*] 3. cilt, s. 433; K. Müller'in *Uigurica II* [Uygurca II] çalışmasında sayfa 77, (Berlin, 1910) ve 13. yüzyıla ait Ali'nin *Yusuf ve Züleyha* adlı (hazırlayan Houtsma, *Z.D.M.G.*, 43. cilt, s. 89) çalışmalarında rastlanmaktadır.

⁹ “Erdem kelimesi 14. yüzyıldan sonra da kullanılmaktadır, örneğin Rabguzi'nin *Kıyasü'l-Enbiya*'sında (Ed. İlminskiy, s. 196) ve 15. yüzyıla ait *Tezkeretü'l-Evliya* (fascimile, s. 152b) da rastlanmaktadır. “Hüner” kelimesine varak 15/7'de rastlandı.

¹⁰ Yazar kitabını yazarken ya da bitirdikten sonra: “Çin ve Maçin'in bilim adamları, doğu bölgesinde, bütün Türkistan ülkesinde Buğra Han dilinde Türkçe sözcüklerle hiç kimse bu kitaptan daha iyi bir kitap yazmamıştır”, gibi bir not edebilir miydi? Bu kitap, her nerede bulunduydu ve okunduydu beğenilmiş, kabul görmüş ve her yerde yeniden adlandırılmıştır: Çinliler *Edebü'l-mülük*, Maçinliler *Aynu'l-memleket*, doğulular *Zinetü'l-ümerâ*, Farslar *Şahnâme-i Türki*, Turanlar ise *Kutadgu Bilig*. Kitabının müellifi, Belasagun'da doğmuş bilge ve hüner bir adamdır. Kitabını Kaşgar'da bitirmiştir. Doğu Krallığına ve Çin Hanlığına sunmuştur, fakat Buğra Han onu taltif edip “hâss hâcib” unvanını vermiştir. Böylece dünya onu Yusuf Has Hacip adı altında tanımaktadır (Radloff, 1900, s. 1-3). Ayrıca bk. *Kutadgu Bilig* giriş kısmı.

¹¹ Türk Sözcükbilimin acilen halledilmesi gereken hususlar: 1. Yaşayan Türk lehçelerin sözlükleri ayrı ayrı derlemek ve büyük bir Türk lehçelerin sözlüğünü hazırlamak (örneğin Pekarsky tarafından Yakutça Sözlüğü yayınlanmaktadır). 2. El yazması metinleri taramak ve her metnin sözlüğünü hazırlamak. 3. Türk Dillerinin ve diyalektlerinin büyük bir etimolojik sözlüğünü hazırlamak için materyal hazırlamak.

¹² Pavet de Courteille'nin yanlış Tsenker'in sözlüğünde de görebilmekteyiz. Bk. sayfa 967.

V. Radloff'un hazırladığı *Das Türkische Sprachmaterial des Codex Comanicus* çalışmasında “yuluv” şeklinde geçen kelimeye “kurtuluş, kurtulma” anlamı verilmiştir (s. 89). Karayım Türklerinin “yuluv” kelimesini “kurtarıcı” anlamında “yuluvcu” şeklinde kullandıkları bilinmektedir (Radloff, 1893, s. 537).

Bizi ilgilendiren “kurban” anlamında bu kelimeyi, bulabileceğimiz tek yer Radloff'un *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy* [*Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi*] çalışmasıdır. Böylece,

yoluk (Uygurca), 3. cilt, s. 433, kaynak *Kutadgu Bilig*.

yoluk (Dsch.), kaynak gösterilmemiştir.

yolug, (ibid.), s. 436, kaynak gösterilmemiştir.

yuluk (Dsch.) aynı yer. s. 555, kaynak gösterilmemiştir.¹³

Tarafımdan okunan Rabguzî'nin *Kıyasü'l-enbiyâ*, *Tezkiretü'l-evliyâ*, *Miraçname* (Courteille, 1882) ve Mîr Haydar'ın *Mahzenü'l-Esrâr* metinlerinde “yoluk” kelimesine rastlanmamış, bunun yerine “fedâ” kelimesine rastlanmıştır.¹⁴

Hece ölçüsü ile yazılmış beyitin, çok eski bir dilde yazılmadığı görülmektedir. Yani, Arapça “kub” sözcüğü (Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir) “testi” anlamındadır. Rabguzî'nin *Kıyasü'l-enbiyâ*'sında¹⁵ bu kelime geçmekte, hatta “koyar bolur” şeklinde de mevcuttur. Gerçi, *koy-* fiil kökü “koymak, aktarmak, sulamak” anlamında eski dönemde *kod-* şeklinde olması muhtemeldir (bk. Çağatayca *kus-*, Yakutça *kut-*, buradan da “kuyu” anlamında “kuduk, kudug, kuyu” kelimesi türetilmiştir). Fakat “koymak” anlamını taşıyan *koy-* fiili 14. yüzyılda bazı diyalektlerde (Kuman, Azeri), yeni formu taşıyan¹⁶ *kod-* fiili ve *kod-* fiil kökünden türetilen *kodı* “aşağı, aşağıda” kelimesinde olduğu gibi 11. yüzyılda *koyı*¹⁷ şeklindeydi. Buradan da *kuy-* fiili *kuyı* şeklini kabul edilebilir.

Kil testinin üzerindeki ilk beyitte kullanılan sözcükler Türkçedir. İkinci beyitte üç Farsça sözcük kullanılmıştır. Bunlar “hem”, “hüner” ve “can” sözcükleridir. Hece ölçüsüyle yazılmış beyitte ise bir Arapça sözcük mevcuttur. Beyitlerde geçen toplam sözcük sayısı yirmi ikidir. Bunlardan sadece dördünün yabancı kökenli olması testi üzerindeki beyitlerin Eski Türkçe ile yazıldığını ifade etmektedir. Böylece bu beyitlerin 13. yüzyıldan önce yazıldığına işaret eder. Testinin yapıldığı yer, zaman ve kullanım amacı hakkında bilgilerin arkeologlardan elde edilmesini tercih ederiz. Testi üzerine yapılan incelemelerden yola çıkarak yukarıdaki açıklamalara, dikkatimizden kaçmayan bir de “yaş koyar bolur” ifadesi vardır. Bunun bir tesadüf olmadığını akla getirir. Çünkü, Sarayshyk söz edilen dönemde Altın Ordu Hanlığının yerleşim yeridir.

¹³ “yolug” kelimesi, 1. çekmek, koparmak, çıkarmak; 2. alıp götürmek; 3. kurtarmak; anlamlarını taşıyan yolu-, yulu-, yol-, yul- fiil kökü ile g/k sesinin türetmesiyle ortaya çıktığını düşüncesindeyiz.

¹⁴ Malov, v. 8b, 9a.

¹⁵ bk. Melioransky, s. 292, birinci kelime. Ayrıca bu kelimeye *Tezkiretü'l-evliyâ*, s. 177'de mevcuttur.

¹⁶ Bk. Radloff'un *Türk Lehçeleri Sözlüğü*, II, 501; Melioransky'nın *Arap Filolog o Turetskom Yazıke*, 0108. Radloff, Anadolu Selçuklu döneminde *kuy* kelimesine rastlamıştır (bk. *Über Alttürkische Dialekte*, I, *Die Seldschukischen Verse im Rebâbnameh*, 1890, s. 44, 75). Böylece *kuy* kelimesi ne *Codex Cumanicus*'da ne de yazarın sözlüğünde mevcuttur. *Selçuklu Şiiri*'nde *kuy* kelimesi bir yerde (117. şiiri) geçmektedir. Belki de *koy* şeklinde okunmalı (bk. Osmanlıca sözlüklerinde *koy-/ko-*).

¹⁷ Radloff'un *Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nde (II, 501, *koy*) *koy* ve *kod* kelimesi *Kutadgu Bilig*'de çok nadir geçtiğini vurgulamıştır. Fakat 526 sayfasında *koyı* kelimesi mevcuttur ve *Kutadgu Bilig*'den örnek beyit verilmesi aklımıza o dönem konuşma dilinde *koy* kelimesi var olduğunu bazen yazılı metinlerde geçtiğini düşündürmektedir (bk. varak 134, beyit 8).

Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç

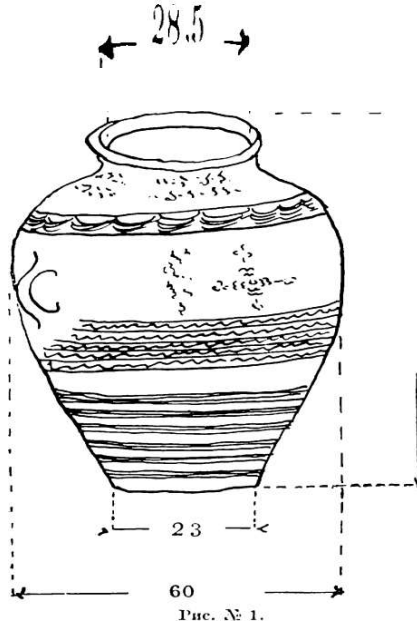
St. Petersburg

11 Ekim 1911

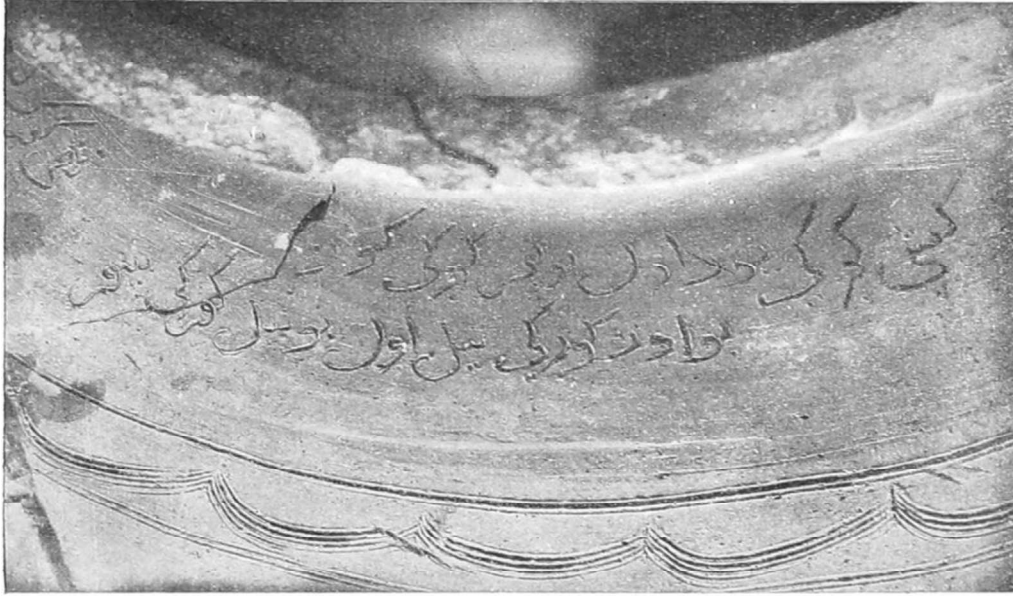
Kaynakça

- Budagov L. Z. (1869-18719). *Sravnitelniy Slovar Tyuretsko-Tatarskih Nareçiy* (Cilt 1-2). St.-Peterburg: (y.y.).
- Courteille, A. Pavet. (1882). *Mirâdj-nameh*. Paris: Ernest Leroux.
- Houtsma, M. T. (Ed.). (1894). *Ein Türkisch-Arabisches Glossar Nach der Leidener*. Leiden: EJ Brill.
- Koş, F. Y. (1910). Древнѣйшій Народный Стихъ Турецкихъ Племенъ. *Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества*, (Cilt 19, s. 139-167). içinde С.-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ.
- Melioransky, P. M. (1900). *Arab Filolog o Turetskom Yazıke*. St.-Peterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Müller, F. W. K. (1910). *Uigurica II*. Berlin: Verlag der Königlichen Akademie der Wissenschaften.
- Radloff, W. (1887). *Das Türkische Sprachmaterial des Codex Comanicus*. St.-Petersbourg: Académie Impériale des Sciences.
- Radloff, W. (1891-1900). *Das Kudadku Bilig des Jusuf Chass-Hadschib aus Bälasagun* (Cilt 1-2). St.-Peterburg: Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Radloff, W. (1893). *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy*. St.-Peterburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk.
- Şeyh Süleyman Efendi-i Özbekî el-Buhârî. (1882). *Lügat-i Çağatayi ve Türki-i Osmânî*. Istanbul: Mihrân Matbaası.
- Velyaminov-Zernov, V.V. (1864). *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar*. St.-Peterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Velyaminov-Zernov, V.V. (1869). *Slovar Çağataysko-Turetskiy*. St.-Peterburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk.

Resim 1.

Resim 2.

Resim 3.

